

Ada Nilsson – trygg läkare och stridbar kvinnopolitisk frontfigur

På Östermalmstorgs tunnelbanestation har konstnären Siri Derkert i betong ristat in ett antal porträtt på kvinnor som kämpat för fred och för jämställdhet (1965). Ett av porträtten föreställer läkaren Ada Nilsson. Ovanför hennes och några andra kvinnoporträtt är namnen Fogelstadgruppen och Tidevarvet inristade. Det finns en nära koppling mellan framväxten av kvinnorörelsen i Sverige och de kvinnliga läkare som var verksamma vid den här tiden. En av frontfigurerna var Ada Nilsson. Hon har spelat en stor roll i svensk kvinnohistoria.

I boken »Glimtar ur mitt liv som läkare« [1], som kom ut 1963, ser hon, några och 80 år gammal, tillbaka på sitt liv som läkare och kvinnostridskämpe.

Ada Nilsson föddes 1872 och växte upp på säteriet Toarp, beläget i Kinds härad i Västergötland. Fadern gick bort då hon var i 12-årsåldern, modern fem år senare. Ada skickades till Stockholm och började på Lyceum för flickor. En högerman, som satt i Första kammaren, blev hennes förmyndare, och genom honom kom hon att tillbringa en stor del av sin fritid på riksdagsläktaren.

Efter studentexamen 1891 bestämde hon sig för att studera till läkare och for till Uppsala för att läsa på den så kallade medikofilen (sedermera borttagen från medicinstudierna).

Hon avlade med kand-examen vid Karolinska institutet i Stockholm 1896. Som med kand fick hon erbjudande att mellan kurserna vikariera på Hisingens sinnessjukhus i Göteborg. Hon fick klartecken till vikariatet både från sjukhuset och från Medicinalstyrelsen. När hon packat och skulle resa ringde man emellertid från Medicinalstyrelsen och angav att man inte hade rätt att förordna en kvinnlig kandidat. Det var bara för Ada att packa upp, men hon lät sig inte nöja med detta utan inbjöd andra kvinnliga medicinare till ett möte där hon själv valdes till ordförande. Mötet resulterade i att 31 kvinnor undertecknade en petition till Kungl Maj:t, vilken så småningom, 1903, ledde till en förordning enligt vilken ogifta kvinnliga läkare fick tillträde till en rad befattningar, dock inga chefstjänster. Först genom en ny behörighetslag, som antogs 1923, fick kvinnor formellt tillträde till de flesta högre ämbeten [1-3].

Efter med lic-examen 1900 vid Karolinska institutet blev Ada Nilsson amanuens vid Serafimerlasarettets gynekologiska klinik. Härifrån berättar hon i sin bok om ett tillfälle då en ensam, ung flicka medvetlös hade

ADA NILSSON (1872–1964) läkare och feminist, nedan. Bilden till vänster är tagen i parken till gamla BB vid Hantverkargatan, där hon som kandidat gick kursen

i gynekologi med förlösningskonst. Ada Nilsson är kvinnan längst till höger i mittenraden. Alla kandidaterna i har var sin unge i famnen. Med sin slagfärdiga humor kommenterar Ada fotografiet med att säga att »bli-vande barnläkaren Harald Ernberg har grabbat till sig två!« [1] (mannen i mitten i första raden).

tagits in på kliniken. Flickan hade från fosfortändstickor skrapat fosfor som hon tagit in i abortsyfte. Ada satte sig ner och höll flickans hand tills döden inträdde. En annan gång var det en äldre dödssjuk kvinna, »kanske inte av bästa sorten«, som låg helt ensam. Ada frågade om det var något hon önskade. »Ja tänk om jag kunde få en konjak!« Ada gick upp på sitt laboratorium och hämtade en spritblandning som hon gav kvinnan, som sedan dog lugnt och fridfullt [1].

Under hösten 1903 företog Ada Nilsson en studieresa till gynekologiska kliniker i Tyskland. I München bevistade hon en operation, där överläkaren (professorn) lämnade över kniven till en assistent. Hon såg att assistenten var en nybörjare som gjorde påtagliga fel, men ingen rörde en min. Efter operationens slut tittade Ada ut genom fönstret och såg en elegant bil köra fram och den opererande assistenten stiga in i den medan professorn med en djup bugning stängde bildörren. Ada vände sig om och frågade de tysta herrarna bakom sig vem operatören var. »Es war Seine Königliche Hoheit Prinz Ludwig Ferdinand aus Bayern. Er spielt auch Violine in der Hofkapelle«, blev svaret [1].

Våren 1904–1907 var Ada Nilsson föreståndare för den gynekologiska polikliniken vid Serafimerlasarettet, och 1912–1940 var hon verksam som läkare vid Stockholms stads gynekologiska poliklinik, belägen på Folkungagatan och senare vid Kornhamnstorg. Hon tjänstgjorde också under flera decennier som skolläkare och barnhemsläkare. Samtidigt hade hon egen läkarpraktik på Söder. 1912 flyttade hon till Triewaldsgränd 2 vid Kornhamnstorg, där hon fortsatte sin läkarpraktik. Hennes sociala patos utvecklades i arbetet med patienterna på Söder, i storstadens fattigaste kvarter. Hon berättar om en pojke som lades in på Ersta för sömnlöshet. Det visade sig att orsaken var vägglössen, vilka förde ett sådant oväsen att han inte kunde sova. »Och till detta skulle man sända honom åter!«, skriver hon [1].

Som läkare var Ada Nilsson kunnig, trygg och handfast. Hon visade empati och medkänsla med sina patienter, särskilt ömde hon för de fattiga barnaföderskorna. Som patienter hade hon också flera på den tiden kända kulturpersonligheter såsom Selma Lagerlöf och Albert Engström. Den senare gjorde en karikatyr av henne, vilken han gav namnet »den goda människan« [3].

»DEN GODA MÄNNISKAN«, så kallade Albert Engström sin teckning av Ada Nilsson, som var hans läkare.

»KONSTELLATIONEN FOGELSTAD« från vänster Elisabeth Tamm, Ada Nilsson, Kerstin Hesselgren (sittande), Honorine Hermelin och Elin Wägner.

Under rösträttsrörelsen i början av 1900-talet kom hon i kontakt med Elin Wägner, som 1913 gav ut romanen »Helga Wisbeck« [4], där huvudpersonen är en socialt engagerad och emanciperad kvinnlig läkare, till vilken Ada Nilsson till stor del stått modell. Hennes väninna kvinnoläkaren Alma Sundquist bidrog också till porträttet [5]. Elin Wägner har sagt: »Om jag hade kunnat göra Helga Wisbeck sådan som Ada Nilsson var, då hade det nog inte blivit en så tråkig bok« [3, 5]. Det här kommenterar författaren Ulrika Knutson i sin bok »Kvinnor på gränsen till genombrott« (2004) med att »det kanske stämmer, för verklighetens Ada lär inte bara ha varit rar och rolig – hon kunde också bli rosenrasande och skälla ut den som stod närmast« [3].

Som gynekolog kom Ada i kontakt med prostituerade kvinnor och deras livsvillkor. Härigenom blev hon medveten om orättvisorna mellan könen. Reglementeringen var en lag från 1875. I denna föreskrevs »inskrivning«, dvs »uppsikt och kontroll över prostituerade kvinnor«, på »en särskild besiktningsbyrå« belägen mellan Stortorget och Slottet [1]. Från England kom på 1880-talet en motrörelse mot reglementeringen, den s k abolitionismen, till Sverige under beteckningen Federationen. Denna hävdade att reglementeringen endast nådde den ena parten (kvinnorna), varför smittofaran kvarstod. Vid ett möte på Läkarsällskapet 1902, där Federationens begäran om att avskaffa reglementeringen diskuterades, avböjdes förslaget i svaret från den kommitté som tillsatts av Sällskapet.

Karolina Widerström – Sveriges första kvinnliga läkare – begärde då ordet. Hon föreslog att en ny kommitté skulle undersöka reglementeringens nackdelar och även sammanträffa med representanter från Federationen. Det blev uppror i salen, och även om frågan då »döddes« levde den trots allt vidare tack vare Karolina Widerströms modiga uppträdande. Detta gjorde intryck på Ada Nilsson, och Karolina Widerström kom att bli en förebild för henne. 1918 avskaffades reglementeringen och ersattes av »lex veneris«, som bl a innebar att den behandlande läkaren måste spåra patientens smittokälla oavsett kön [1-3, 6].

På ett tidigt stadium hade Ada fått klart för sig att det fanns ett stort behov av sexuell upplysning. Vid ett tillfälle blev hon kallad för att ge narkos vid en förlossning. Den blivande barnaföderskan, som var gift med en professor, frågade: »Skall barnet komma ut

genom naveln?« Ada blev helt perplex och svarade »att det skulle komma ut där det kommit in« [1].

Ada Nilsson reste runt i landet och höll föredrag i »sexuell hygien«, och skrev också artiklar i ämnet. 1925 öppnade hon, i ett avskilt rum på veckotidningen Tidevarvet, Tidevarvets rådfrågningsbyrå för föräldrar – den första i sitt slag i Sverige [1, 3, 6].

När Ada Nilsson och Alma Sundquist läste medikofilen i Uppsala 1891 väcktes deras radikala åsikter, och de kom i kontakt med den politiskt liberala studentföreningen Verdandi [7].

1907 bildades i Stockholm en opolitisk kvinnlig diskussionsklubb. Som dess ordförande under de första tre åren lotsade Ada i hamn ett vilohem för kvinnor benämnt »Självförsörjande bildade kvinnors vilohem utan personligt ansvar« [7].

Föreningen »Frisinnade kvinnor« bildades 1914 med Ada som ordförande. Syftet var bl a att stödja dåvarande statsministern Karl Staaff, som vid denna tid mötte hård kritik [1, 3, 7]. »Frisinnade kvinnor«, som inte var knutna till något parti men verkade som en hjälporganisation till »Frisinnade landsföreningen«, växte snabbt. Efter tre år avgick Ada ur styrelsen.

1921, samma år som kvinnlig rösträtt infördes i Sverige, blev föreningen riksorganisation och benämndes »Frisinnade kvinnors riksförbund«. Föreningen blev alltmer vänsterradikal och ombildades 1931 till »Svenska kvinnors vänsterförbund« [1, 3, 5, 7].

Den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad bildades vintern 1921 av fem kvinnor (den s k Fogelstadgruppen) med Elisabeth Tamm som initiativtagare. De övriga var Elin Wägner, Ada Nilsson, Kerstin Hesselgren och Honorine Hermelin – den sistnämnda blev skolans rektor. Den s k urkursen hölls 1922 (från 1925 regelbundna sommarkurser) och den sista 1954. Ulrika Knutson skriver att skolan var ett unikt folkbildningsexperiment och att man under tre veckor fick »en redig duvning i världshistorien, kommunalpolitiken, filosofihistorien, religion och psykologi«.

Samma fem kvinnor som utgjorde Fogelstadgruppen möttes en augustidag 1923 i Adas hem i Stockholm för att planera utgivningen av en politisk kulturell veckotidning [7]. Tidningens namn blev Tidevarvet. Ansvarig utgivare var Ada, som liksom Elisabeth Tamm sköt till pengar till tidningen. Tidevarvets redaktion inhystes först på Triewaldsgränd 5 men flyttade senare över till Adas hus på Triewaldsgränd 2,

»TIDEVARVETS EVIGT BRINNANDE LAMPA« OCH »DEN BLÅ DELFINEN« var några av Fogelstadförbundets tecken.

ADA NILSSON
vid skrivbordet
i sin mottagning
på Triewalds-
gränd i Gamla
stan i Stock-
holm.

som döptes till »de fem fronternas hus«. Fronterna som avsågs var: kvinnofrågan, fredsfrågan, jordfrågan, befolkningsfrågan och den egna liberala linjen.

TIDEVARVET
Fogelstadgrup-
pens kulturella
veckotidning
kom ut med sitt
första nummer
1923.
En illustration
ur tidningen
från 1927 visar
den nya kvinnan
bevakad av tu-
sen ögon.

Ada Nilsson var starkt engagerad i fredsfrågan. Tidningen Tidevarvet hade 1935, samma år som Mussolini anföll Abessinien (Etiopien), tagit upp en kampanj »Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget« under parollen »Ned med vapnen i alla länder« [1, 3, 5, 7]. Genom en omröstningsprocedur fick man ihop 20 000 kvinnonamn. Ett representantmöte utsåg en kvinnodelegation för att med Ada som ordförande åka till Nationernas Förbund (NF) i Genève i september 1935 och framlägga en resolution. Ada höll tal inför NFs råds-president, och kvinnodelegationen fick föredra sin resolution inför förbundsordföranden [6]. »Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget« mötte emellertid motstånd på hemmaplan och blev delvis ett misslyckande. Motsättningar uppstod också inom Tidevarvsgruppen och tidningen lades ned 1936 [3, 5].

Ada var länge vice ordförande i Sällskapet Sverige-Sovjetunionen [1]. Att hon såg försonligt på Sovjetunionen påverkades säkert av att hon var mycket nära vän med Aleksandra Kollontaj, Sovjetunionens ambassadör i Sverige 1930–1945 [3]. Hon var Aleksandra Kollontajs både bästa vän och läkare. När Kollontaj 1942 drabbades av en blodpropp i hjärnan räddade snabba ingripanden från Ada och från professor Nanna Svartz, som gav heparininjektioner, livet på henne.

Honorine Hermelin var en annan person som stod Ada Nilsson mycket nära. Mellan dem uppstod en kärlek, som så småningom övergick i en livslång vänskap, och när Ada på ålderdomen fick en alltmer ned-satt syn och blev fattig flyttade hon till Honorine Hermelins hem Lilla Ulfåsa på Fogelstad [1].

1964 avled Ada Nilsson. Ulrika Knutson skriver att om »det fanns historisk anständighet skulle Ada Nilsson ha ett eget kapitel i svensk socialhistoria« [3]. Jag håller med.

Som framgått hade de dåtida kvinnliga läkarna i Sverige stor betydelse för framväxten av kvinnorörelsen. Tänk om man på Triewaldsgränd 2, »de fem fronternas hus«, kunde inhysa ett museum, som för eftervärlden fick visa upp denna historiskt dynamiska period i svensk kvinnohistoria.

Jan Halldin

leg läkare, med dr, Stockholm
jan.halldin@sl.se

Lärjungen stod inte långt efter mästaren Cochrane

Det är förtjänstfullt att Archie Cochrane i LT nr 16/2008 blir uppmärksammas för sin insats för sjukvårdens effektivitet, liksom Cochrane Collaboration, som fått så stor betydelse. I det sammanhanget saknas dock ett viktigt namn, nämligen Iain Chalmers. Som chef för den organisation som det engelska sjukvårdsdepartementet startade 1992 kom han att betyda lika mycket som Cochrane för idéernas spridning.

Vid det årliga mötet i International Society of Health Technology Assessment i Sorrento våren 1992 höll Iain Chalmers ett tre-fyra timmar långt seminarium om den speciella vetenskap som innebär att systematiskt granska medicinsk litteratur, en vetenskap som Cynthia Mulrow hade definierat i USA under slutet av 1980-talet.

Man måste nästan ha varit närvarande i Sorrento för att förstå vilken karismatisk förkunnare som de Cochraneska idéerna hade fått i Chalmers. Många av deltagarna där insåg vikten av att sprida detta budskap, bland andra Egon Jonsson och jag.

Det ledde bland annat till att vi på SBU:s vägnar besökte Chalmers i Oxford i samband med inaugurationen hösten 1992 av det Cochrane Center som Chalmers blev chef för. Han hade då tidigare lett Oxford Database of Perinatal Trials.

Egon och jag såg vad vi kunde vinna med ett samarbete, och genom att SBU aktivt gick med för att stödja verksamheten kunde den snabbt internationaliseras, något som Chalmers såg som dess huvuduppgift (vilket kanske den brittiska regeringen knappast gjorde).

Iain Chalmers drevs liksom Cochrane av en stark inneboende känsla av behovet av systematik i den vildvuxna flora som litteraturen inom de kliniska vetenskaperna hade utvecklats till. Denna känsla bottnade i att Chalmers haft liknande erfarenheter som Cochrane.

Som läkare i ett flyktingläger i Libanon, där sjuka barn fordrade betydligt snabbare insatser än vad pediatrikkursen hade lärt honom, upplevde han begränsningen i vad han fått lära i medicinarutbildningen. Det var ett lyckokast att en person med Iain Chalmers' egenskaper fick omsätta denna erfarenhet i den verksamhet som för alltid kommer att bära Cochranes namn.

Under några år bidrog SBU både ekonomiskt och personellt till uppbyggnaden av Cochrane Collaboration, bland annat med att hjälpa till vid uppbyggnaden av den första enheten utanför Oxford, den nordiska i Köpenhamn.

Här finns det varken anledning eller plats att beskriva hur organisationen sedan vuxit – det är en historia för sig.

Lars Werkö
professor em

LÄS MER Referenslista <http://ltarkiv.lakartidningen.se>